

MUZEJ SAVEZA JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE

„Ovaj Muzej posvećen je istoriji Jevreja u jugoslovenskim zemljama, njihovom pravnom i privrednom položaju, verskom i kulturnom životu, tradicijama i folkloru, stradanjima i borbi za slobodu.“

Ove reči, koje stoje na ulazu u prvi jevrejski muzej u Jugoslaviji, kazuju u opštim crtama ono što posetilac može da vidi u jednom tako specifičnom muzeju kao što je jevrejski muzej. Prilikom posete Muzeju ne mogu se steći široki pogledi na istoriju Jevreja uopšte, ali o njihovom životu i radu u našim zemljama, kako unutar jevrejskih opština tako i van njih, može se dobiti dosta uopštena slika, koja će pažljivog posmatrača više zainteresovati za jevrejsku problematiku. U svakom slučaju, onaj ko svojom posetom Muzeju ma i prvi put dođe u dodir sa ovom tematikom, steći će u nju izvestan uvid.

*

Muzej raspolaže sa četiri izložbene prostorije. Vremenski on obuhvata period od najstarijih vremena, tj. od prvih tragova o naseljavanju Jevreja u današnje jugoslovenske zemlje do savremenih događaja.

Na ulazu je izloženo šest eksponata: skica geografske karte Jugoslavije sa ucrtanim najznačajnijim jevrejskim kulturnim i istorijskim spomenicima, kopija Poliharmosova stuba iz sinagoge u Slobima, nadgrobna ploča Aurelija Dionizija iz Tiberijasa (nalaz iz Senja), odlomak sarkofaga sa ostrva Brača, kapitel iz Zagrebačke sinagoge u Praškoj ulici i ženska sefardska građanska nošnja iz Bosne.

Jedan od najzanimljivijih izloženih predmeta jeste kopija Poliharmosova stuba iz II veka n.e., koji svojim natpisom na grčkom jeziku govori o postojanju jevrejske opštine i sinagoge u Slobima. Višestruko je značajna nadgrobna ploča Aurelija Dionizija. Prvo stoga što iz natpisa čitamo da je Aurelius Jevrejin iz Tiberijasa (znači da nije tako davno bio doseljen), a drugo što je natpis sastavljen na latinskom jeziku ali grčkim slovima. Original je nađen u Senju i može da posluži

kao dokaz da je u ovom naselju pored grčke postojala i jevrejska na-seobina. Značajni su i odlomak sarkofaga sa utisnutom menorom na-đen na Braču, uljana svetiljka i gema iz Solina (iskopine našeg pozna-teg arheologa F. Bulića) kao i metalna pločica iskopana u Štobima. Kapitela sa jednog od stubova iz zagrebačke sinagoge i ploča sa sina-goge „Kahal Kodeš Aragon“ u Bitolju svedoče da lapidarijumi mogu još i u naše doba nastajati i zločinačkim razaranjima. Ženska sefardska nošnja iz Bosne sa karakterističnim tokačom, kojeg se stariji sefardi i danas živo sećaju iz vremena pre i neposredno posle I svetskog rata, privlači bogatstvom svojih ornamenata pažnju posetilaca.

Dosta prostora posvećeno je folkloru i verskoj tradiciji, jer je reli-gija u prošlosti bila jedno od glavnih obeležja Jevreja. Izloženi pred-meti su svaki na svoj način zanimljivi. Cilj im je da prikažu ono što je specifično jevrejsko u verskim običajima, sinagogalnoj arhitekturi i dr. Tora iz Livorna, poklonjena Jevrejskoj opštini na Rijeci, zanimljiva je i zbog činjenice da su ove dve opštine održavale kontakte u prošlosti. Izloženi su i razni drugi predmeti verskog kulta: paroheti, rimonim, kruna tore, minore, šofar, tefilin, jad, talet, pribor za obrezivanje, me-gile, molitvenici i dr. Bez obzira na starost, svi ovi predmeti imaju, zbog kvaliteta izrade, određenu umetničku vrednost. Jednovremeno imaju svoju vrednost i kao folklorni predmeti. Oni potiču iz danas pretežno ugaslih jevrejskih opština u Jugoslaviji. Izložene su i fotografije veoma zanimljivih primera sinagogalne arhitekture u svetu. Njima nasuprot stoje fotografije primera sinagogalne arhitekture u našoj zemlji. Mnoge od fotografija su retkost, jer je veliki broj sinagoga porušen ili se nalazi u ruševinama. Još dobro očuvana sinagoga u Dubrovniku jeste dra-gocenost svoje vrste. Predstavu o porušenim sinagogama dopunjuju dve povelje iz temelja hramova u Vukovaru i Novoj Gradiški.

Sadržajno je veoma bogat deo izložbe koji obuhvata period od XIV veka do II svetskog rata. Ovaj deo ilustruje put porodice Nasi od Lisabona do Carigrada, preko mnogih evropskih zemalja (postoji mi-šljenje da je približno istim putem prošao velik broj jevrejskih poro-dica posle proterivanja iz Španije), formiranje geta i najstarijih jevrej-skih četvrti po gradovima Jugoslavije, najstarija groblja, pravni položaj Jevreja u jugoslovenskim zemljama, osnivanje opština i njihov razvitak, sve do formiranja Saveza jevrejskih opština Jugoslavije i obnove nje-gova rada posle II svetskog rata. Prikazane su razne vrste zanimanja kojima su se Jevreji bavili, kulturna, umetnička i sportska društva, neke od najznačajnijih ličnosti koje su se istakle svojim radom u kulturnom i javnom životu jugoslovenskih naroda, značajna poglavlja iz cionistič-kog pokreta i učešće Jevreja u našim ratovima za oslobođenje.

Jevrejske četvrti prikazuju fotografije geta u Mariboru, u istarskim gradovima Štanjelu i Piranu, Žudioske ulice u Dubrovniku, i odluke o osnivanju geta u Sarajevu i Dubrovniku. Značajne su fotografije jev-rejske nadgrobne ploče u Zadru, zatim groblja u Dubrovniku, a po-sebno groblja u Splitu i Sarajevu, koja su kao kulturni i istorijski spo-menici stavljena pod zaštitu države. Interesantna je karta Evrope koja prikazuje put porodice Nasi od Lisabona do Carigrada.

O pravnom položaju govori ugovor iz 1398. god. o useljavanju Jevreja u Zadar, zabrana napadanja na Jevreje u Dubrovniku iz 1583. god., zabrana nastanjivanja Jevreja u Zadru s kraja XVII ili početka XVIII v., molba Jevreja iz Kanjiže da im se ukinu tolerancione takse 1808. god., ograničenje građanskih prava u Srbiji 1856. god., spomen-plaketa austro-ugarskih Jevreja u znak zahvalnosti za stečenu ravnopravnost 1860. god. i, najzad, dokumenti o ravnopravnosti u Srbiji posle berlinskog kongresa 1878. god.

Istorijat opština osvetljavaju fotokopije nestalih dokumenata: knjiga zapisnika Jevrejske opštine u Dubrovniku započeta 1687. god., kao i knjiga zapisnika, „pinkas“, opštine u Sarajevu započeta 1731. god., originalan spisak zagrebačkih Jevreja s kraja XVIII veka, Pravila crkveno-školske opštine sefardskih Izraelićana u Zemunu (original) i fotografija članova opštinske uprave u Beogradu iz 1889.

O prvim koracima ka udruživanju jevrejskih opština na našoj teritoriji govore dva dokumenta iz 1905. i 1910. god. sa teritorije tadašnje Austro-ugarske monarhije, prva pravila Saveza jevrejskih (izraelitskih) vjeroispovjednih općina u Kraljevstvu SHS, jedan od prvih cirkularnih akata Saveza, fotografije prve dvojice predsednika Saveza dra Huga Špicera i dra Fridriha Popsa. Zapisnik prve sednice Izvršnog odbora Saveza posle II svetskog rata održane 11. avgusta 1945. god. u Beogradu je dokument o obnavljanju Savezovog rada u uslovima posle ratne obnove u ratu desetkovane jevrejske zajednice u Jugoslaviji. Tri fotografije bez legende rečito govore o ustanovama kojima danas Savez rukovodi. To su dečja zabavišta, omladinski klubovi, i socijalna ustanova, Dom staraca u Zagrebu.

Program Jevrejskog pjevačkog društva „Lira“ iz Sarajeva za vreme turneje po Palestini, fotografije sa ove turneje, zatim fotografije podmlatka „Makabi“-ja, i „Vjesnik“, organ sefardske omladine u Kraljevini SHS, samo fragmentarno ocrtavaju kulturni život između dva svetska rata.

Neobično su zanimljivi dokumenti koji prikazuju raznolikost zanimanja kojima su se Jevreji bavili u prošlosti. Molba građana i plemstva Šibenika iz 1624. god., da Jevrejin bankar ostane u gradu, potvrđuje već poznatu činjenicu da su Jevreji bili traženi kao bankari, bilo zbog niže kamate koju su uzimali na zajmove, bilo zato što je bankarstvo bilo zanimanje kojim je retko ko želeo da se bavi. Koncesija za hiruršku praksu jevrejskom konzulu u Splitu Gabaju, iz 1628. god., majstorsko pismo sapundžije Jevrejina iz Krapine, fotografija travarske radnje u Sarajevu i dr., ukazuju na to da su se Jevreji u dijaspori od davnina bavili raznim zanimanjima i da su zauzimali veoma različita mesta u privredi i društvu.

Bilo je veoma teško iz jednog niza ličnosti, koje su svojim doprinosom neposredno uticale na razvoj kulture istorije naše zemlje, izdvojiti one za koje se može reći da su najzaslužnije ili najistaknutije. Stoga je pano na kojem su izložene fotografije nekih kulturnih i javnih radnika samo grub presek kroz vreme i različite vidove kulturnog do-

prinosa pojedinaca. Didak Pir, koji je dugo živeo u Dubrovniku, bio je istaknut pesnik XVI veka. Njegova su dela štampana i u dalekoj Poljskoj, u Krakovu. Ne manje poznat bio je njegov prijatelj Amatus Lusitanus (pravo ime Don João Roderiguez) koji se ubraja među značajne ličnosti u istoriji medicine. Tu je čitav niz drugih ličnosti novijeg vremena kao što su: Vid Morpurgo, jedan od vođa narodnog preporoda u Dalmaciji, dr Moric Sachs, prvi profesor sudske medicine u Zagrebu, Haim Davičo, pisac i diplomata, slikar Leon Koen, prvak zagrebačke drame Josip Papić, i Salomon Berger, osnivač Etnografskog muzeja u Zagrebu.

Danas kada je stvorena država Izrael, cionistički pokret ima drugi karakter i značaj u jevrejskim krugovima širom sveta, a pogotovu kod nas, gde kao pokret više i ne postoji. Međutim, potrebno je napomenuti da je ovaj pokret odigrao, u našoj zemlji, značajnu ulogu ne samo u propagiranju obnavljanja jevrejske države, već i kao organizacija u čijem su okviru i pod čijim su uticajem bili vaspitavani mnogi jevrejski omladinci-marksisti, kasnije antifašistički borci, od kojih je veliki broj pao herojskom smrću. Jehuda Haj Alkalaj, jedan od preteča cionizma, živeo je u našoj zemlji u Sarajevu i Zemunu. Roditelji osnivača cionističkog pokreta Teodora Hercla imali su kuću u Zemunu. Pored ovih fotografija izloženi su još i jedan poziv studentskog jevrejskog omladinskog društva „Bar Giora” na cionistički kongres u Beču, fotografija palestinske regimente na čelu sa doktorom Davidom Albalom za vreme njegova boravka u Americi u toku I svetskog rata, formular priloga za jevrejski nacionalni fond, zatim fotografije dra Aleksandra Lihta sa grupom jugoslovenskih cionističkih radnika, kao i grupe jevrejske omladine iz Zagreba 1929. god.

Jevreji su u teškim vremenima bili verni zemlji u kojoj su živeli. O tome govore fotografije: beogradskih Jevreja vojnika u Jedrenu za vreme balkanskog rata 1912. god., Moše i Davida Amara u uniformi oficira srpske vojske (i danas postoje Amarevo brdo kod Uroševca i ulica braće Amar u Beogradu) i Natalije Munk, žene borca, čija odlikovanja upotpunjuju lik ove hrabre žene.

Među vrlo zanimljive eksponate ovog Muzeja spada knjiga zapisnika društva Hevra Kadiše iz Đakova. Nastala 1861. god., vođena je kroz osamdeset godina do II svetskog rata, kada je ova opština skoro potpuno uništena. Na prvoj strani koja je ispunjena simboličnim crtežima, ilustrator je posebno ukazao na karakter knjige. Posle statuta i potpisa osnivača društva, biskup Štrosmajer svojeručno ubeležava lični prilog od 50 forinti i hvali ciljeve društva.

Još jedan eksponat govori o tome da jevrejska zajednica u našoj zemlji ne samo što nije živela izolovano već je stalno i aktivno učestvovala u krupnim događajima kulturnog i političkog života. Prilikom odlaska kneza Mihaila Obrenovića u Carigrad 1867. god. štampana je na svili pesma koju su jevrejska deca pevala na kneževom ispraćaju iz Beograda. Tekst je dat ćirilicom na hebrejskom i srpskohrvatskom jeziku. (Vredno je ovde napomenuti da je Državni arhiv NR Srbije na

izložbi dokumenata organizovanoj povodom 60-te godišnjice svoga osnivanja izložio pesmu koju su jevrejska deca pevala knezu Mihailu prilikom njegova povratka iz Carigrada.)

Poslednji deo izložbe posvećen je periodu narodnooslobodilačke borbe i stradanjima pod fašističkom okupacijom, Katastrofu, koja je 1941. god. snašla jugoslovenske Jevreje, i njihovo učešće u otporu protiv okupatora, teško je prikazati u nekoliko fotografija ili predmeta zbijenih na malom prostoru. Stoga su eksponati koji ilustruju period od 1941. do 1945. god. više simboličan nego realan prikaz ovih vremena i događaja.

U ovom delu su prikazane sudbine Jevreja, ilegalnih radnika između dva svetska rata, boraca partizanskih odreda, ratnih zarobljenika, žrtava koncentracionih logora i sličnih varvarskih institucija nacionalsocijalizma.

Izloženi su dokumenti predratne političke kartoteke sarajevske policije, upozorenje Kraljevske banske uprave Savske banovine na komunističku delatnost „Hašomer Hacair“-a, upozorenje Odeljenja za državnu zaštitu Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije da je dr Levi Salamon, komunist, pušten na slobodu. Slede fotografije istaknutih boraca koji su pali u borbi za slobodu: braće Baruh, Luja Daviča, dra Pavla Verthajma, Magde Bošković, Ota Fuksa, dra A. Singera, i mnogih drugih.

Fotografije: Jevrejskog bataljona formiranog, posle kapitulacije Italije, od interniraca iz logora na Rabu i dokumenta koji govori o radu partijske organizacije u logoru neposredno po kapitulaciji, predstavljaju retke i značajne dokumente. Snažan utisak ostavlja jedan od prvih izveštaja Jevrejske opštine u Splitu, jer sadrži spisak jevrejskih omladinaca palih u redovima Narodnooslobodilačke vojske.

O životu i radu Jevreja u zarobljeničkim logorima govore pisma zarobljenika i fotografija Eugena Kozinskog, ubijenog zbog ilegalnog rada u logoru.

Nasuprot tome stoji jeziva dokumentacija o nacističkim zločinima. Tu svaka stvar sama po sebi dovoljno govori. Zar je potreban komentar ostacima nađenim posle ekshumacije žrtava iz masovne grobnice kod Crvenke? (To je verovatno jedna od poslednjih velikih grupa Jevreja streljanih u Jugoslaviji.) Zar ne govore dovoljno stvari koje su nadživle svoje vlasnike: naočari, ručni satovi, četkice za zube, tabakere, makaze, šivaće igle, dečje igračke? Sve to svedoči o jezivoj sudbini ljudi nastradalih samo zato što su bili pripadnici druge religije i narodnosti.

Rad jevrejskog slikara Leona Koena „Pogrom“, iako vremenski van okvira nacizma, upotpunjuje atmosferu progona i terorističkih logora. Tome doprinose i logoraška odela, žute trake, spiskovi deportiraca iz Makedonije (u kojima ćemo naći imena dece ispod jedne godine starosti), protiv-jevrejska literatura, sapun od ljudske masti, pisma dra Bukića Pijade iz Banjičkog logora, u kojima je opisan vrisak dece odvođene na streljanje, i dnevnik logorskog lekara dra Zende iz logora

Bergen-Belzen, pred kojim je jedan 18-togodišnji Nemačkan rekao gotovo s ponosom da pacijenti ovog lekara nisu umrli nasilnom, nego prirodnom smrću.

Potresno deluju i fotografije iz logora Jasenovac, kao i one iz nemačkih logora snimljenih u trenutku ulaska savezničkih trupa. Posebnu pažnju izazivaju ustaški i nedićevski proglašaji: za nadzor nad Židovima, o zabrani židovskog uticaja na izgradnju narodne i arijske kulture, o streljanju talaca, zatim dokumenti o kontribuciji nametanoj pojedinim jevrejskim opštinama i o pripremama za podizanje krematorijuma na predrafnom beogradskom sajmištu. Ne manje je zanimljiv nemačko-bugarski sporazum o deportaciji Jevreja iz Makedonije.

Jedan detalj sa Palavičinijevog reljefa za spomen-ploču žrtvama fašizma u Skoplju i reprodukcija Baruhovog portreta Moše Pijade, rađenog 1940. god. u zatvoru u Bileću, dopunjuju ovaj deo izložbe.

*

„Jevrejski pregled“ je objavio vesti o otvaranju Muzeja Saveza jevrejskih opština Jugoslavije 19. maja 1960. Ipak je bilo potrebno osvrnuti se još jednom na ovaj važan događaj u kulturnom životu jugoslovenske jevrejske zajednice. Otvaranjem Muzeja za širu javnost, mogli su sa ponosom da vide plodove svoga rada svi oni koji su tokom petnaest posleratnih godina uložili mnogo truda da se ovaj materijal sakupi, koncentriše na jednom mestu i tako stavi na uvid zainteresovanim.

O radu Istorijsko-muzejskog odeljenja Saveza od 1945. do 1958. god. objavljen je u prošlom Almanahu opširan članak. Rad Muzeja razvijao se u skladu sa smernicama datim u tome članku. Nastavljeno je otkupljivanje arhivske građe, umetničkih slika i drugih predmeta. Samo u toku 1960. god. otkupljeno je preko 300 prepisa dokumenata iz Državnog arhiva NR Srbije. Krajem 1960. god. u vezi sa pripremama za proslavu dvadesete godišnjice ustanka protiv okupatora počela je velika akcija sakupljanja dokumenata i drugih materijala o Jevrejima učesnicima u narodnooslobodilačkom ratu. Istorijsko-muzejsko odeljenje je već dva puta sprovodilo ankete o ovom važnom pitanju, no one nisu dale očekivane rezultate. Verujemo da će ova nova akcija naići na veći odjek, te da će se posle sakupljanja i sređivanja toga materijala moći pristupiti i njegovoj naučnoj obradi.

Za Muzej su otkupljene i neke umetničke slike, radovi jevrejskih umetnika ili pak sa jevrejskom tematikom. Autori poslednjih otkupljenih radova su Ozmo i Beložanski.

Potrebno je i ovom prilikom istaći da Muzej povremeno dobija poklone od privatnih lica i jevrejskih opština.

Gledajući sumarno sve što je do danas učinjeno u našem arhivskom i muzejskom radu, možemo reći da je dosta preduzeto kako bi se mnoge stvari spasle od zaborava. Ipak nismo u mogućnosti da kažemo i to da imamo potpun uvid u sve ono što bi trebalo da jednoga dana uđe

u Jevrejski muzej. U vezi s tim stoje i naši naredni zadaci. Još dosta vremena jedan od prvih zadataka biće rad na sakupljanju materijala. Već postoji dosta široka mreža saradnika koji rade na ispisivanju odgovarajuće građe iz jugoslovenskih arhiva. Međutim, to nije dovoljno, jer je naš delokrug rada širi. Umetnički i folklorni predmeti, fotografije i sve što je u vezi sa istorijom jevrejske zajednice u našoj zemlji uvek će biti od značaja za Istorijsko-muzejsko odeljenje Saveza. Stoga ćemo sa zadovoljstvom i u buduće prihvatiti svaku pomoć i saradnju.

*J. Römer (Osijek): Nepoznata starica (ulje; XIX vek)
Iz zbirke Muzeja Saveza*

* * * *Rabin iz Iloka (ulje: XIX vek)*

jevrejskih opština Jugoslavije

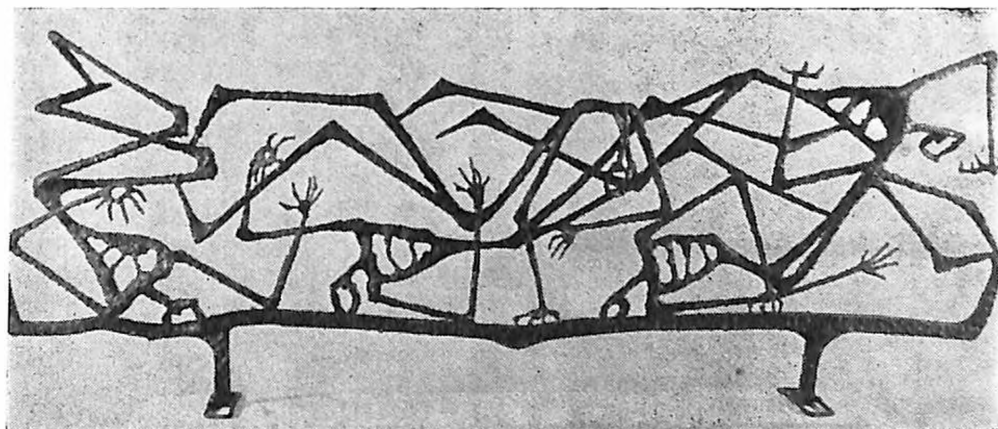
Tina Morpurgo: Cvijeće (ulje; vlasnik inž. D. Mladinov, Split)

Stiša Beložanski: Jevrejski trg u Piranu (akvarel; vlasništvo Muzeja Saveza jevrejskih opština Jugoslavije)

*Daniel Ozmo: Predeo s Iadrana
(1939, akvarel; vl. Muzei Saveza jevrejskih opština Jugoslavije)*

*Nandor Glied: Spomenik jugoslovenskim žrtvama nacizma u logoru
Mauthausen (osvećen 11. maja 1958 god.)*